

„DĚLNICKÁ TŘÍDO, SPOJ SE, SPOJ...“

ANEB NĚKOLIK POZNÁMEK KE ČLÁNKU M. PULLMANNA A J. RÁKOSNÍKA

Antonín Kostlán

„Working Class, Unite, Unite...“
or a few Notes on an Article by M. Pullmann and J. Rákosník

In this article, the author takes on certain ideas presented in an essay by Michal Pullmann and Jakub Rákosník published in this number of this journal – concretely, with their view that the concept of the „working class“ should be reinstated in Czech historical research as an instrument suitable for analysing modern social developments. In this connection, the author draws attention to three groups of issues: modern – chiefly sociological – critiques regarding the use of this instrument for analysing social phenomena; questionable concepts of „class identity“ and „class consciousness“ which Marxist conceptions of (the working) class as a social stratum reduce to the level of a merely manipulative ideological tool; and the role which the erstwhile communist regime assigned to the term „working class“ in legitimising its violent seizure of power and its subsequent crimes.

Antonín Kostlán (1955) působí v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR,
kostlan@seznam.cz

Josef Škvorecký ve svém románu *Mirákl* z roku 1972 zachytil atmosféru pražského vystoupení jistého kultovního amerického písničkáře (předlohou mu byl tuším Pete Seeger), k němuž došlo v pražské Lucerně někdy po srpnové okupaci v prvních letech normalizace. Nadšený aplaus, kterého se hudebníci dostalo v beznadějně vyprodaném sále od tisíců mladých Pražanů, nebyl tehdy jen holdem jeho osobité umělecké výpovědi, která oslovovala nejen jeho generační vrstevníky jak hudební formou, tak brnkáním na aktivační kódy občanského sebeuvědomování, ale zároveň i manifestačním přihlášením české mládeže k odpírání „světu svobody“, tzn. k realitě americké, resp. západní demokracie, která se jim tehdy zdála být nedostížnou metou. Sám zpěvák si však svůj nečekaně silný ohlas v zemi s jiným „společenským zřízením“ vyložil zcela jinak – jako potvrzení správnosti levicové ideologie, na níž sá-

zel, když se pokoušel ve své vlasti změnit věci, které se mu nelíbily, a rozhodl se tedy zařadit na program svého pražského vystoupení i svůj poslední hit, u něhož zároveň trval na paralelním doslovném překládání textu do češtiny. A tak se Lucernou začala náhle nést nadšená píseň upomínající svým prvoplánovým textem na dogmatické veršování Pavla Kohouta z dob jeho mladosti, jejíž úderný refrén začínal slovy: „Dělnická třído, spoj se, spoj!“ Po doznění písně americkému zpěvákovi v sále nezatleskal už nikdo a rozhostilo se hrobové ticho: kouzlo vzájemné solidarity bylo zlomeno a zpěvák přestal být v očích přítomných diváků poslem ze světa svobody, protože se manifestačně přihlásil k jednomu z podpůrných sloupů ideologie, na níž stavěl režim, jímž se přítomní cítili být ztročováni.

Výše uvedenou historiku uvádím v čele svého stručného zamyšlení hned ze dvou důvodů: svým způsobem nám totiž názorně předvádí dvě různé myšlenkové tradice operující s pojmem „dělnická třída“, které mohou ovlivnit dnešní používání tohoto pojmu u nás, zároveň však naznačuje, že jejich paralelní užívání je nesnadné, ba snad až nemožné, a pokud tento termín nemá zcela ztratit svou sdělnost, že se je nutné rozhodnout jen pro jednu z nich. Měl jsem za to, že ne-li česká společnost, tak alespoň naše historiografie se po zralé úvaze rozhodla uvědomovat si při užívání tohoto termínu především jeho ideologickou funkci stigmatizujícího nástroje používaného v ideologické, propagandistické a mediální sféře v období komunistické diktatury, takže se zřekla jeho užívání ve funkci nástroje pro provádění analýzy společenského dění. Nyní se však od kolegů Michala Pullmana a Jakuba Rákosníka dovídám, že v pozadí vyřazení tohoto pojmu jakožto nástroje sociální analýzy snad stála jakási spíše emotivní než rozumová „silná averze“ (koho a na co?) a že jeho výše uvedená zjevná stigmatizace proběhla snad až po listopadu 1989, a nikoli dávno před tímto datem.

Je třeba říci, že stať kolegů Pullmana a Rákosníka se mi dost líbí zejména pro svou zasvěcenou interpretaci konceptů, o nichž se rozhodli referovat. Kdyby ji například nazvali *Marxistické pojetí dělnické třídy jakožto sociální kategorie a jeho postmoderní kritika*, nepocítil bych asi vůbec vnitřní potřebu se k ní vyjadřovat. Oni ji však nazvali „*Dělnická třída v moderní sociální historiografii*“, tedy názvem slibujícím mnohem více, než je pak předvedeno, a v jejím rámci navíc pocítili nutnost opět nám nabídnout marxisticky vymezený koncept „dělnické třídy“ jakožto významný analytický nástroj na poli sociální stratifikace. Při vši úctě k jejich erudici, kterou v nabízeném textu předvádějí, bych si dovolil alespoň za svou osobu tento danajský dar odmítnout.

Kam se poděla buržoazie, aneb o vzduchoprázdnu kolem dělnické třídy

Naši úvahu začněme překvapivým zjištěním, že se v textu věnovaném weberianskému a marxistickému pojetí dělnické třídy vůbec nevyskytuje slovo „buržoazie“.

Vzhledem k tomu, že autoři poměrně podrobně reprodukují Marxovo pojetí dělnické třídy, lze se jen obdivovat jejich vynalézavosti, s jakou dokázali ze svého textu vynechat klasikovo fundamentální označení vrstvy, která k dělnické třídě stojí v antagonistickém vztahu a jež právě jí musí být zákonitě zničena. To však není jediné desideratum, které jejich výklad vykazuje – stejně tak je totiž jejich reprodukce Marxových názorů vybrabčena o další šťavný termín z jeho slovní zásoby, totiž o termín „vykořisťování“, který se mu stal základem pro legitimizaci odporu dělnické třídy vůči buržoazii včetně její následné nevyhnutelné likvidace (tento termín se ve stati Pullmanna a Rákosníka sice vyskytuje, avšak až později, při líčení „jemnější“ interpretace „vykořisťování“ nabídnuté Thompsonem). Jen ornamentálně tu jsou připomenuty některé další vrstvy společnosti, u nichž by jejich výměr vztahu k dělnické třídě nepochybně mohl napomoci k reálnějšímu posouzení, zda koncepty, které autoři ve svém příspěvku reprodukují, jsou schopné i jiné než duálně vedené analýzy; více místa je věnováno pouze „střednímu stavu“ v Německu a konstatování o jeho polarizaci v průběhu první světové války, jež autoři označují za „originální myšlenku a nejzajímavější část výkladu“ v Kockově knize z roku 1973 (jako někdejší nedobrovolný absolvent povinné výuky marxismu-leninismu bych autorství této teze osobně hledal spíš v Leninově dílně). Nechtěně se tak čtenáři vtírá dojem, že pojem „dělnická třída“ se ve sledované stati nalézá v dost značném vzduchoprázdnu, tedy v prostoru, který se svou vymiškovaností hodí možná spíše ke kultovnímu uctívání nějaké modly než k rozvíjení vhodného nástroje historické analýzy. Onu snahu o vzduchoprázdno bych přitom nepřičítal ani v nejmenším kolegům Pullmannovi a Rákosníkovi, kteří jsou v tom podle mého názoru dost nevinně – tato snaha je totiž již zakódována ve většině konceptů, které zde reprodukují.

Jestliže se v antagonistickém protikladu k dělnické třídě nevyskytuje buržoazie, bude zajisté zajímavé sledovat, kdo tam vlastně je. I v tomto ohledu přináší sledovaný text jistá překvapení: například se dozvídáme, že oním antipodem dělnické třídy je třída „podnikatelů“ (s odvoláním na J. Kocku) nebo „zaměstnavatelů“ (v pojetí E. P. Thompsona). Není však spíše než dělník protikladem k zaměstnavateli vlastně zaměstnanec a nemohu snad pod pojem zaměstnance zahrnout i většinu lidí z mocné vrstvy manažerů, kteří mají v dnešní době téměř ve všech státech světa rozhodující moc? Jestliže bych textu M. Pullmana a J. Rákosníka něco vyčítal jako jejich osobní deziderátum, pak především skutečnost, že do svého textu ani okrajově nezahrnuli dnes již opravdu letitou diskusi o nevhodnosti pojmu (dělnické) třídy pro uchopení proměňující se reality v průběhu 20. století. Tato kritika probíhá v dost širokém spektru (od pouhého poukazu, že způsob života v konzumní společnosti postupně smazává rozdíly způsobené odlišným způsobem obstarávání příjmů, až po zvažování širšího spektra příznaků pro nepoužitelnost konceptu „sociální třídy“ v dnešní společnosti) a mohla by možná otrást představou, že po-

listopadová česká historiografie je jedinou vědeckou komunitou, která se pokouší tohoto problematického nástroje zbavit.¹

Jisté poučení může přinést i pohled ke kolegům sociologům, o nichž nás Pullmann s Rákosníkem informují, že jsou ve vztahu k užívání pojmu „dělnická třída“ vstřícnější. Autorka, na niž přitom odkazují, Jadwiga Šanderová, nás však přesvědčuje spíše o opaku: „Řešení dilematu hierarchický přístup versus třídní, které předkládám, je jen zdánlivě kompromisní. Netvrdím totiž, že relevantní jsou obě pojetí. Naopak za relevantní nepovažuji ani jedno z nich. Zastánci třídního přístupu se podle mého názoru zcela nerealisticky snaží do třídního modelu ‚vtlačit‘ celou populaci a představitelé hierarchického ponechávají stranou významné strukturační procesy. Jinými slovy, omezit se buď na hierarchický, nebo třídní postup vždy znamená výrazně zkreslit sociální realitu.“² Nezdá se mi, že by pro třídní pojetí, které je navíc v současném sociologickém výzkumu oproštěno od marxistického dualismu antagonistických protipólů ve prospěch plurality bohatě rozvrstveného společenského spektra, tato autorka jevila přílišné nadšení.

Kam se poděl Lennon s Madonnou, aneb o diskrétním půvabu dělnické třídy

Jednou z největších nevýhod pojmu „dělnické třídy“, jak nám je nabízí weberiansko-marxistické dědictví, je jeho zatížení naprosto nepřijatelným a psychologicky obudným konceptem „třídní identity“ a „třídního vědomí“. Tyto koncepty totiž vycházejí z představy, že příslušnost jedince k nějaké třídě (v našem případě dělnické), tedy vlastně jeho ekonomická pozice z hlediska vlastnictví výrobních prostředků a místa zaujímaného v procesu výroby, jej nutně determinují i v jeho občanských, politických, civilizačních a dokonce i kulturních postojích, v nichž se tudíž nijak výrazněji nemůže lišit od osob, které s ním mají ve výrobě identické místo, a pokud se od nich jako dělník přece jen odlišuje, tak jen proto, že nezodpovědně propadl diskrétnímu půvabu buržoazie (jak si v návaznosti na slavný film Luise Buñuela *Le Charme discret de la bourgeoisie* z roku 1972 dovoluji opsat koncept třídní nevyzrálosti). Naprosto shodný postoj – snad ještě ve své německé důkladnosti poněkud posílený – nám pak ve svém modelu zrodu dělnického hnutí nabízí i Jür-

1 Z početné literatury k tomuto tématu srov. například JAN PAKUŁSKI, MALCOLM WATERS, *The Death of Class*, London 1995; MATTEI DOGAN, *From Social Class and Religious Identity to Status Incongruence in Post-Industrial Societies*, *Comparative Sociology* 3-2/2004, s. 163-197.

2 JADWIGA ŠANDEROVÁ, *Opět o třídách a vrstvách v současné kapitalistické společnosti (Čtyři obecné hypotézy)*, *Sociologický časopis* 35/1999, s. 28.

gen Kocka (cituji z článku Pullmana a Rákosníka: „zjednodušeně řečeno – z třídní pozice povstávala třídní identita, která se pak za určitých podmínek stala základem kolektivního a solidárního třídního jednání“) a v podstatě i E. P. Thompson, jakkoli právě on se snaží „zákonitost“ takové determinace převést spíše na psychologickou spojnicí. Pullmann a Rákosníkem sice na okraj v jedné z poznámek přiznávají, že Kockova konstrukce byla v minulosti „terčem kritiků ze strany kulturních historiků“, a dost podrobně referují o postmodernistické kritice Thompsonovy kategorie „zkušenosti“, nezamýšlejí se však již nad tím, do jaké míry je právě tato zatíženost obou citovaných pozdně marxistických konceptů diskvalifikuje pro další konkrétní aplikace při analýze společenského dění.

Jestliže totiž můžeme u těchto konceptů připustit omezenou platnost pro etapu vlastního zrodu dělnického hnutí v 19. století, tedy pro období, kdy psychologie dělníka – slovy sociologa I. A. Bláhy – ještě byla „psychologie cizince ve společnosti, nepřítel ostatní společnosti“, který „byl ve své společnosti cizí, nemaje s ní pojítek ani hospodářských, ani ideových, ani citových“,³ přestávají mít svou platnost už pro období mezi světovými válkami, protože už tehdy byl dělník ve svých občanských aktivitách, politických postojích, životním stylu i kulturním rozhledu stále více integrován do ostatní společnosti. Hovořit pak pro období po druhé světové válce o takovýchto formách utváření „třídní identity“ a „třídního vědomí“ je již zhola nemožné, protože – omezíme-li se na sféru západních demokracií stojících mimo totalitní sféru – dochází u pretendentů na zařazení do skupiny označitelné „dělnická třída“ na jedné straně k pozoruhodné individualizaci v motivacích jejich jednání a na druhé straně pak ke zřetelné celospolečenské unifikaci ideových horizontů, k nimž se lze vzpínat, a to zejména v důsledku mediálního tlaku konzumní kultury.

Jestliže se někdo z osob spadajících do sledovaného rámce v poválečném vývoji západní demokracie vůbec utíkal k vědomému přihlášení do řad „dělnické třídy“, tak více než Marxovo učení a brožury stranických sekretariátů měly na tuto jeho sebeidentifikaci spíše vliv slavné ikony vzešlé z jeho prostředí, jako byly například John Lennon nebo zpěvačka Madonna, pokud se ve své tvorbě vůbec k této problematice vyjadřovaly. Posun mezi výpovědí o „dělnické třídě“ u těchto dvou ikon mediální sféry přitom vypovídá myslím dost jasně o tom, kam se identifikační vzorce spjaté s naším pojmem přesunuly v období mezi vzruchovými vlnami let 1968 a 1989. Zatímco Lennonova píseň z roku 1970 *Working Class Hero* byla pro-

3 INNOCENC ARNOŠT BLÁHA, *Sociologie sedláka a dělníka. Příspěvek k sociologii společenských vrstev*, Praha 1925, s. 86.

testem proti snaze nechat se vmanipulovat školou, společností či teoretiky té či oné strany do nějaké předem připravené role, tedy protestem, který ústil v nastoupení individuální cesty („a working class hero is something to be, if you want to be a hero well just follow me“), v případě Madonniny písně *Express yourself* z roku 1989 přinesla výpověď o „dělnické třídě“ zejména vizualizace jejího kontextu ve „skandálním“ klipu režiséra Davida Finchera; manýristické ujařmení dělnických otroků inspirované slavnou Langovou *Metropolis* z roku 1927 tu volně přecházelo v adoraci eroticky přitažlivých mužských modelů, kteří představovali příslušníky „dělnické třídy“ v procesu jejich sexuální dominance. Na konci 20. století je to právě „dělnická třída“, která prostřednictvím mediální sféry vnucuje svůj „diskrétní půvab“ ostatním složkám západní společnosti – nejen v pop music a módě, v literatuře a ve filmu, ale i v široké škále zaujímaných občanských postojů. Pokusme se u vědomí tohoto vývoje nyní právě pro konec 20. století zopakovat výše uvedenou Kockovu poučku („z třídní pozice povstává třídní identita, která se pak za určitých podmínek stává základem kolektivního a solidárního třídního jednání“) a vychutnejme si tu absurditu.

Je třeba říci, že z toho, co bylo výše naznačeno, již mnohé konstatovala postmoderní kritika výměru „dělnické třídy“ postulovaného v rámci weberiansko-marxistické tradice vidění společenské struktury, jak ji přehledně shrnuli Pullmann s Rákosníkem. Ta totiž především dekonstruuje jakožto jen domnělou dosud akceptovanou spojitost mezi skupinou obyvatelstva, která může být tímto termínem označována, a samotným pojmem, jehož se při tom užívá. Naznačuje tedy, že tento termín není používán k pojmenování „objektivní“ reality, ale je „pouhým“ řečovým produktem, který dostává vlastní rozměry až představami, které do něho vnáší její uživatelé v procesu vzájemného dorozumívání (řeceno terminologií vlastní samotnému postmodernismu: je „diskurzivní konstrukcí reality“); je-li pak vůbec v nějakém vztahu k „objektivní“ realitě, spočívá tento vztah v tom, že tuto realitu předchází a následně spoluvytváří. Postmodernisté tedy konečně ruší onen ekonomický determinismus, který marxistické interpretace od Engelse až po Thompsona s různou mírou tvrdosti či elegance postulují jakožto nevyhnutelnou pohnutku pro lidské jednání, a v tomto ohledu jim nepochybně náleží čestné uznání; naproti tomu však jejich pojetí souzní s dosavadními marxistickými koncepty ve svém stále ještě totalitarizujícím pojetí sledovaného jevu, v neochotě si přiznat, že mezi skupinou, v jejímž prostředí se ve skutečnosti kultivuje pojem „dělnická třída“ a která jej reálně využívá ve svůj prospěch na politickém bojišti, a mezi skupinou, které se právě takový vztah k pojmu „dělnické třídy“ v obecném povědomí mylně přičítá, existují zásadní kvantitativní i kvalitativní rozdíly a že se množiny osob spadajících do těchto dvou skupin mnohdy ani zcela nepřekrývají.

V tomto ohledu se dostáváme k zásadnímu manipulativnímu náboji marxistického učení, kterým je předstírání, že se v průběhu vývoje „kapitalistické“ společ-

nosti proměňuje dělnická třída sama o sobě („an sich“) v dělnickou třídu pro sebe („für sich“), tedy v uvědomělou politickou sílu, která si je jako celek vědoma svých oprávnění a hodlá jich tou či onou formou dosáhnout. Dělnická třída „für sich“ však nikdy ve skutečnosti neexistovala ani omylem a byla vždy jen vychytralou fikcí. Jediným, kdo se pravidelně jejím jménem „für sich“ ozýval, byla malá skupina politických manipulátorů označující sebe samu za „avantgardu“ dělnické třídy, která sice operovala politickými nároky dělnické třídy jako celku, jež navíc často pro větší vážnost dokonce prohlašovala za vědecky podložené, ale ve skutečnosti vždy sledovala pragmaticky pouze své vlastní politické cíle. Zájmy „dělnické třídy“, které údajně hájila, tedy pro ni byly pouze legitimizačním nástrojem pro její vstup do politiky (v tomto ohledu tedy nástrojem paralelním k pojům „národ“, „rasa“, „venkov“, „živnostníci“ apod., kterými se na politickém kolbišti legitimizovaly jiné subjekty), a jestliže její ideologické uchopení pojmu dělnická třída někdy rezonovalo v širších kruzích, pak jen v určitém dobře organizovaném a kontrolovaném okruhu, který si tato manipulátorská skupina kolem sebe vytvářela kvůli posílení svého legitimizačního rámce (i ten však vždy byl početně velmi omezený a pochybuji, že kdy překročil alespoň 5 % z celkového počtu osob, jejichž jménem taková skupina údajně hovořila). V pěstování této fikce pokračují i postmodernisté, pokud prohlašují, že někým vymyšlený pojem „dělnické třídy“ („národa“, „utlačované minority“ apod.) může někdy mezi pretendenty na zahrnutí do takové skupiny masově zevšeobecnět a stát se vědomě přijímanou identifikací. Takový pojem se může nepochybně stát legitimizačním znakem nějakého politického hnutí, které se o něj ideologicky opře, ale k většině pretendentů se buď vůbec nedostane, nebo pro ně bude mít maximálně funkci náhodně užívaného ornamentu.

Kam se poděl Lenin se Stalinem, aneb o funkci „dělnické třídy“ v metodách a zločinech komunistického režimu

Co když se však nějaká taková skupina operující obhajobou zájmů dělnické třídy dostane v rámci nějakého politického útvaru opravdu k moci? Má pak v zásadě dvě možnosti – buď se podílet na mocenském koloběhu vlastním demokratické společnosti, spočívajícím ve střídě diskreditace svých proklamovaných cílů účastí na vládnoucí moci a opětného dobíjení kreditu v opozici, jak to již tradičně činí západoevropská sociální demokracie, nebo se opřít o diskontinuitní nástroje, které si sám Marx ve své společenské nauce posvětil jako legitimní zejména v rámci svého učení o „diktatuře proletariátu“, tedy politické formě, jejíž podstata spočívá v tom, že „dělnická třída jako nejpokročilejší společenská složka zabráni po vydobytí moci násilím tomu, aby reakční síly znemožnily svobodný vývoj socialistické společnosti. [...] Nejvýznamnějším nástrojem dělnické třídy v systému diktatury proletariátu je stát, který již není státem ve vlastním slova smyslu, nýbrž je to „proletariát zorga-

nizovaný ve vládnoucí sílu.⁴ Tento diskontinuitní recept, k němuž se bez výjimky uchýlily (ať již samy od sebe nebo se zahraniční pomocí) všechny vítězné komunistické režimy 20. století, tedy již nepoužíval pojmu „dělnická třída“ pro pouhou legalizaci politických ambicí nějaké manipulátorské skupiny, ale k zajištění jejího mocenského monopolu ve státě s využitím všech možných násilných prostředků – v první fázi po uchopení moci zpravidla na základě otevřeného revolučního teroru, a později, když se již uchopení moci jevílo faktem více méně „nezvratným“, s využitím zdánlivě humánnějšího spektra policejních a administrativních metod.⁵

Nedostatečné orientování v sémiologické rozeklanosti pojmu „dělnická třída“, tak jak byl v tomto období ze strany ideologie zdůvodňující legitimitu komunistického režimu užíván, přitom navozuje nesprávnou představu, že s využitím konceptů „třídního boje“ a „třídní nenávisti“ byli v tomto období vraždami, mučením, dlouhodobým vězněním a mocenským lámáním osobnostního profilu postižení především představitelé oněch tříd, které tato ideologie vyhlášovala jako nepřátelské dělnické třídě, tedy že se ony výše zmiňované „reakční síly“ rekrutovaly především z řad „buržoazie“ a „venkovské buržoazie“, popřípadě s nimi spojené „intelligence“ (té „nepracující“) a „živnostníků“. Ve skutečnosti však byl těmto násilným prostředkům vystaven v rámci tzv. „třídního boje“ (nehovořím tedy v tuto chvíli o mocenském boji v rámci vítězné skupiny, v jehož důsledku občas „revoluce požírala své vlastní děti“) každý, kdo nepatřil do klubu vyvolených, jehož členové jako jediní měli oprávnění promlouvat jménem „dělnické třídy“ – postižení tedy byli i příslušníci „dělnické třídy“ ve smyslu sociální kategorie, kterou by rádi opět v českém bádání viděli kolegové Pullmann s Rákosníkem; i dělníci byli obětmi a zajatci komunistického režimu, nikoli jeho „vládnoucí třídou“.

Jestliže si vymežíme téma svého zájmu jako „dělnickou třídu“ v moderní sociální historiografii, nemůžeme z ní v žádném případě vynechat ani Marxovo učení o „diktatuře proletariátu“ se všemi jeho výše uvedenými konsekvencemi, tedy včetně problematiky ekonomické, občanské a často i fyzické likvidace celých společenských skupin a vrstev. Musíme se nutně zabývat i dalšími koncepty, které v návaznosti na Marxe toto učení rozvíjely. Nelze tedy vynechat ani jména V. I. Lenina a J. V. Stalina v jejich roli teoretiků sociálního učení komunistického režimu, pro-

4 Marxovu definici „diktatury proletariátu“ cituji podle *Stručného filosofického slovníku*, Praha 1966, s. 83.

5 Jakkoli je tato problematika dnes stále nedostatečně zpracována, můžeme v této souvislosti odkázat alespoň na četné postřehy Petera Heumose v jeho přehledném shrnutí bádání o československém „stalinismu“ ve vztahu k průmyslovému dělnictvu – PETER HEUMOS, *Vybráme si rukávy, než se kola zastaví. Dělníci a státní socialismus v Československu 1945–1968*, Praha 2006, s. 13n.

tože i jejich mocensky prosazované názory měly výrazný podíl přinejmenším na proměny sledovaného pojmu v dobovém myšlení i v historiografických koncepcích. A přece se nám předkládá výklad o vývoji pojmu „dělnická třída“, ve kterém tato jména nejsou ani náhodou zmíněna. Narazili jsme tudíž na další bílé místo, které napomáhá vytrhávat pojem „dělnická třída“ z jeho neoddiskutovatelných souvislostí, aby jej udrželo na piedestalu ničím nezátíženého a ve své podstatě vědeckého termínu, který je možné užívat při analýze společenských vazeb. Ani v tomto případě bych však z tohoto závažného dezideráta nevinil dvojici Pullmann – Rákosník, jako spíše samotné autory, jejichž názory nám ve svém referativním příspěvku tlumočí.

Asi je třeba připomenout, že naprostá většina konceptů užívaných dnes v historickém bádání pro uchopení společenských změn, k nimž došlo v průběhu 20. století, není ve svém výměru společenského dění ani svých teoretických nástrojích k jeho uchopení téměř vůbec poznamenána reflexí drastických změn, které komunistické režimy vnutily společností v rámci států, kterých se zmocnily. To je vcelku všeobecně přiznáváno, hovoříme-li o historiografii pěstované v rámci těchto režimů, kde oficiální historikové až na pár výjimek nemohli překročit ve své publikační činnosti ideologický diktát režimu a příliš daleko za jeho hranice se nevzdaloval ani „historický disent“, který se ve své většině rekrutoval opět z kruhů blízkých komunistickým aparátčikům. K této reflexi však nedošlo ani v řadě historiografických konceptů užívaných před rokem 1989 i po tomto datu v zemích spjatých se západní demokracií, které jsou nám – jakožto ideologií postiženým, a tudíž nespěprávným barbarům – čas od času nabízeny coby to „správné světlo“. Obzvláště citelně nedostatek takové reflexe cítíme u západní historiografie spjaté s marxistickou tradicí, která před děním v sovětském bloku – nepochybně ve snaze neprovokovat „velkého bratra“, s nímž se stále cítila být spojena společnou pupeční šňůrou – buď zcela zavírala oči, nebo se je snažila interpretovat jako sice nepřijemné, avšak ve své podstatě nedůležité turbulence na správně nastoupené cestě.

V obecné rovině tudíž nepochybně platí značně neuspokojivý stav teoretické připravenosti historiků nabídnout jednotný výkladový moment, v němž bude zabudována i „historická zkušenost“ někdejšího východního bloku. Na to ostatně již před časem naprosto jasně poukázal Peter Heumos při své kritice konceptu teorie systémů: „Široce koncipované sociálněvědné návrhy teorie systémů na makromodel politického vývoje Evropy, které se zabývají otázkami vzniku států a národů, demokratizací a souvislostmi mezi sociálním a institučním, resp. organizačním vývojem, samy doznávají, že se jejich koncepty pro východní Evropu nedají použít, a omezují se jen na Evropu západní. Jiné koncepty „řeší“ tento problém prostě a jednoduše normativní rigiditou: co se ve východní Evropě nedá umístit do globálního procesu racionalizace veškerých životních poměrů, zdá se jim být „regresí“ anebo „iracionál-

ní odchylkou“.⁶ Berme možná tuto situaci jakožto skutečnou výzvu určenou právě historikům z někdejších komunistických zemí, protože právě oni mohou snáze se svou odbornou i osobní zkušeností korigovat neadekvátní prvky zahrnované někdy spíše povytce mechanicky a jindy zase třeba s jistým úmyslem do výkladových konceptů společenského dění.

A co tedy říci závěrem o možnostech reaktivování „dělnické třídy“ v českém historickém bádání, jak je navrhuje Pullmann s Rákosníkem? Především je asi třeba nejprve konstatovat, že termín „dělnická třída“ ze zorného úhlu českých historiků nezmizel ani po roce 1989, protože se jako důležitý nástroj komunistické propagandy stal předmětem analýzy z hlediska své manipulativní utilitárnosti; spíše než autoři citovaní Pullmannem a Rákosníkem se však zde staly východiskem sémiologické podněty Fideliovy a Macurovy.⁷ Je nepochybné, že tato analýza bude i v budoucnosti pokračovat a že užívání sousloví „dělnická třída“ je v ní nezastupitelné, protože právě ono samo je uchopováno prostřednictvím lingvistických metod. Naproti tomu užívání tohoto sousloví v procesu analýzy společenského dění a jeho vnitřní strukturace není nezbytné a jeho opětná akceptace by vedla k nepříjemné povinnosti „omašličkovávat“ jednotlivé významy tohoto termínu, což by jistě nepřispělo k pročištění terminologické výbavy české historiografie. Nejde však jen o pouhý termín. Myslím, že jsem výše naznačil, že i pojem, který za tímto termínem v oblasti analýzy sociální stratifikace stojí, je dnes nutno považovat přinejmenším za problematický a z větší míry neadekvátní.

6 P. HEUMOS, „Vybrňme si rukávy, než se kola zastaví“, s. 9.

7 PETR FIDELIUS, *Řeč komunistické moci*, Praha 1998; VLADIMÍR MACURA, *Symboly, emblémy a myty 1948–89*, Praha 1992. Srov. například PETR ROUBAL, „Today the Masses Will Speak:“ *Mass Gymnastic Displays as Visual Representation of the Communist State*“, in: *Neue Staaten – neue Bilder? Visuelle Kultur im Deinst staatlicher Selbstdarstellung in Zentral- und Osteuropa seit 1918*, (edd.) M. Dmitrieva, S. Troebst, A. Bartetzky, Köln-Weimar-Wien 2005, s. 323–336.